

GİSGİM (YUSUFELİ) KAZASININ NÜFUSU (1863-1901)
THE POPULATION OF THE BOROUGH OF GİSGİM (YUSUFELİ)
(1863-1901)

İSKENDER YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
Assist. Prof. Dr. Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History
iskender@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1909-7477>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-62, Mayıs-May 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 02.01.2018

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 14.05.2018

Sayfa-*Pages* : 439-446

 : <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat3872>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

GİSGİM (YUSUFELİ) KAZASININ NÜFUSU (1863-1901)
THE POPULATION OF THE BOROUGH OF GİSGİM (YUSUFELİ)
(1863-1901)

İSKENDER YILMAZ

Öz

Makaleye konu edilen Gısgim (şimdiki adı Yusufeli) Kazası, bugün Artvin iline bağlıdır. Ancak, çalışmanın başlığında verilen tarih aralığında Erzurum Vilayeti'ne bağlı idi. Eldeki bilgiler ile kazanın nüfusu ortaya konmuştur. Elbette Osmanlı Arşivindeki “nüfus defterlerine” ayrıca bakılmalıdır. Bu çalışmada biz, yalnızca 1896 yılına ait mufassal bir nüfus defteri kullandık.

Anahtar Kelimeler: Gısgim (Yusufeli), Nüfus, 19. Yüzyıl, 1896 ayrıntılı nüfus.

Abstract

Borough of Gısgim (Nowadays, known as Yusufeli) which is the subject of this article is a district in Artvin province. But during the dates which have been given on the headline of the article, it was a district of Erzurum province. An important part of the region which has unique features, is about to stay under the dam which has been constructed. The population of the borough has been revealed with the available information. Doubtless, the populations books in the Ottoman Archives should also be seen. In this study, we only have used the detailed population book of year of 1896.

Key Words: Gısgim (Yusufeli), Population, 19th Century, The detailed population of 1896.

Giriş

Bu çalışmaya konu edilen Gısgim¹ (şimdiki adı Yusufeli), bugün Artvin ilinin bir ilçesidir. Çalışmanın tarih sınırları arasında Erzurum vilayetine bağlı olan Gısgim; hem coğrafi, hem ekonomik, hem sosyal hem de kültürel bakımdan Artvin ile Erzurum'a benzerlik gösteren bir geçiş yöresidir.

Gısgim (Yusufeli) Kazasının Nüfusu

Gısgim², 1863 yılında Erzurum Eyaleti'nin, merkezi Oltu olan Çıldır Sancağı'na bağlı bir kaza idi. 1863 yılında kazada 6.300 Müslüman ve 4.410 Hıristiyan nüfus kayıtlı olup, kazanın toplam nüfusu 10.710 kişiydi³. Gısgim'in 1870-90 yılları arasındaki nüfusunu aralıklarla yayınlanan Erzurum Vilayeti salnamelerinden takip etmek mümkündür. Buna göre, 1871 (1288) yılında İspir kazasına bağlı bir nahiye olan Gısgim'in 15 köyünde 4.060 Müslüman ve 1.612 Hıristiyan olmak üzere toplam 5.672

¹ Geniş bilgi için bk. Muammer Demirel, *Yusufeli Tarihi*, İstanbul, 2010

² Gısgim 1835 nüfus bilgileri için bk. Muammer Demirel, *Yusufeli Nüfus Defteri 1835*, İstanbul, 2011.

³ Robert Dalyell, “On the Commerce of Erzeroum, for the Year 1863”, *Commercial Reports Received at The Foreign Office from Her Majesty's Consuls During the Year 1865*, London 1866, s. 454.

erkek kayıtlıdır⁴. Bu yazımda “hane sayısı” verilmediği için yaklaşık nüfusun ne olduğu da bilinmemektedir. Ancak kadın erkek nüfusunun birbirine yakın olması gerektiği söylenebilir. 1873 (1290) yılında da İspir kazasına bağlı olan Gisgim’in 15 köyünde 1.800 hanede 1.200 Müslüman, 400 Gregoryen Ermeni ve 200 Katolik Ermeni olmak üzere toplam 1.800 erkek kaydedilmiştir⁵. Ertesi yılki salnameye göre yine İspir kazasına bağlı olan Gisgim’in 15 köyünde 1.800 hanede 1.494 Müslüman, 400 Gregoryen Ermeni ve 200 Katolik Ermeni olmak üzere toplam 2.094 erkek yazılmıştır⁶.

1882 (1299) Erzurum Vilayeti Salnamesindeki kayıtlara göre, kaza olduktan sonra Gisgim’e bağlılığı bilinen beş nahiye vardır. Bunlar Hodiçor, Ersis, Hüngâmek, Öşnak ve Petekrek nahiyeleridir. Bu nahiyelerin nüfusu ve köy sayıları şöyledir⁷:

Nahiye Adı	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus	Toplam Nüfus	Köy Sayısı	Nahiye Müdürü
Hodiçor	98	1.297	1.395	1	Andon Ağa
Öşnak	704	457	1.161	4	Yusuf Bey
Hüngâmek	1.132	17	1.149	2	İsmail Ağa
Petekrek	1.015	-	1.015	3	Sani Efendi
Ersis	1.275	116	1.391	2	Mustafa Efendi
Yekûn	4.224	1.887	6.111	12	

1886 (1304 hicri/1302 Rumi) yılında Gisgim kazasının merkezi Ögdem kasabasıdır. Bu yıllığa göre kazanın 61 köyünde 5.411 hanede 14.623 erkek ve 11.499 kadın olarak toplam 26.122 kişi yaşamaktadır⁸. Bu yılda nüfusun ayırımı yapılmamış ve toplam nüfus verilmiştir.

Ansiklopedik eserinin önsözünü 1890 yılında İstanbul’da yazıp 1892 yılında bastırılan Vital Cuinet, Erzurum vilayeti kısmında Gisgim kazasını Erzurum Sancağı’na bağlı olarak gösterir. Onun kayıtlarına göre kazanın Ögdem, Hodiçor, Öşnak, Hüngâmek, Petekrek, Ersis ve Vakıf adlı yedi nahiyesi vardır ve kaza merkezi Ögdem nahiyesidir⁹. Aynı kayıtlara göre Gisgim kazasında 761 Gregoryen Ermeni, 5.193 Katolik Ermeni, 58 Ortodoks Rum, 10 yabancı ve 23.929 Müslüman olmak üzere toplam 29.951 kişi yaşamaktadır¹⁰. Kazada kayıtlı 10 Osmanlı vatandaşının (yabancı) Müslüman veya gayrimüslim olduğuna dair bir bilgi yoktur, dolayısıyla tarafımızdan Müslüman nüfusa eklenmemiştir.

1893 yılındaki bir Osmanlı kaydına göre Gisgim kazasının nüfusu şöyledir: 9.579 kadın ve 12.369 erkek Müslüman, 17 kadın ve 20 Rum, 323 kadın ve 369 Gregoryen Ermeni, 1.641 kadın ve 1.859 Katolik Ermeni, 10 erkek ecnebi olmak üzere toplam

⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Erzurum (ES)*, Erzurum 1288, s. 141. Salnamelerden aktarılan bilgiler, hicri yıllara göre verilmiştir.

⁵ *ES/1290*, s. 141.

⁶ *ES/1291*, s. 131. Bu yılda toplam nüfus yanlış olarak 2.099 yazılmıştır.

⁷ *ES/1299*, s. 138.

⁸ *ES/1304*, s. 247-248.

⁹ Vital Cuinet, *La Turquie D’Asie*, I, Paris 1892, s. 134. Cuinet, ilerdeki kaydında kazanın nahiye sayısını 12, köy sayısını ise 61 olarak kaydeder (s. 205).

¹⁰ V. Cuinet, *Aynı Eser*, s. 138 ve 206.

26.187 kişi¹¹. 1890'larla ilgili Gesgim'in nüfusu hakkında önemli bilgiler veren bir başka kayıt ise Ahmed Şakir Paşa'nın yaptırdığı nüfus sayımıdır gibi bir şeyler yazılmak gerekir.

Ahmed Şakir Paşa'nın Yaptırdığı Nüfus Yazımı (1896)

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Osmanlı Devleti'nin diğer anlaşmalı devletlere verdiği taahhüt dolayısıyla, Ahmed Şakir Paşa, yapılan ıslahat çalışmalarını daha ileri götürmek ve Anadolu'yu teftiş etmek üzere müfettiş tayin edilmişti¹². Bu görevde kendisine geniş yetkiler verilmiş, vilayet idarelerinin idari yapıları dahil olmak üzere, birçok alanda değişiklikler yaptırmıştı. Teftiş ettiği vilayetler arasında Erzurum da vardı. Erzurum vilayetinin idaresini düzenlemekten başka, eğitimden sanayiye kadar birçok tespit ve tekliflerde bulunmuş, maden araştırmaları yaptırmış, nihayet Erzurum vilayetinin nüfusunu yazdırdığı gibi, bir de renkli haritasını çıkarttırmıştı¹³.

Ahmet Şakir Paşa'nın yaptığı yeni düzenlemede Gisgim kazası üç nahiyeye bölünmüştü. Bunlardan merkezi Ersis Köyü olan Merkez Nahiyesi 19, Vakıf Nahiyesi 49 köy ki, kazanın toplamı 68 köyden oluşmaktaydı. Şakir Paşa, bu düzenleme ile vilayetteki birçok nahiyenin kaldırılmasını teklif etmiş, böylece nahije sayılarını azaltmak istemişti¹⁴.

Bu düzenleme sırasında yapılan nüfus yazımının defterleri 21 Nisan 1896 (9 Nisan 1312) tarihinde Şakir Paşa tarafından Erzurum valiliğine iletilmiş¹⁵.

Merkez Nahiyesi (Ersis)

Köyün Adı	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek
Ersis	806	-
Gisgim	307	138
Tünges	108	-
Oşnak	86	-
Nihah	57	25
Kudraşın	15	205
Karmirik	-	253
Göcek	160	-
Çörgens	476	-
Koligigisgim	58	-
Dörtkilise	226	-
Givnar	20	-

¹¹ Kemal H. Karpat, "Ottoman Population Records and the Census 1881/82-1893", *International Journal of the Middle East Studies*, 9/3, Oct. 1978, s. 259.

¹² Ahmed Şakir Paşa'nın hayatı ve Anadolu Umum Müfettişliği için bk. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

¹³ Ahmed Şakir Paşa'nın yazımın yaptırdığı nüfus defterleri ve Erzurum vilayeti haritasına bk. BA, İrade Dâhiliye (İ.DH), nu. 1337, 1 Ağustos 1896 (21 Safer 1314/20 Temmuz 1312) tarihli irade ve ekleri.

¹⁴ BA, İ.DH, nu. 1337, ek. 4/16, Şakir Paşa'nın sadrazamlığa çektiği 3 Temmuz 1896 (21 Haziran 1312) tarihli telgraf.

¹⁵ BA, İ.DH, nu. 1337, ek. 4/14.

Petekrek	288	-
Hüంగాegisüfla	213	-
Hüంగాegiulya	187	-
İsator	182	-
Kirekirmiş (Karakarmış) ¹⁶	110	-
Mohurkod	61	240
Hodiçor	-	1.366
Yekün	3.360	2.227

Vakıf Nahiyesi

Köyün Adı	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek
Aşpişen	57	-
Hamrut	126	-
Kisporot	116	-
Şadut	206	-
Gudashev	60	-
Avrens	24	-
İphan	95	-
Erkinis	392	-
Ohur	236	-
Hars	387	-
Oğdar	237	-
Pez	34	-
Hodisüfla	358	-
Zıglispir	194	-
Tünkes	133	-
Orcuk	14	-
Melo	497	-
Pit	159	-
Uşhum	223	-
Zor	428	-
Binat	59	-
Humhal	117	-
Korta (Körte)	187	-
Zovar	123	-
Ahut	161	-
Kotbekisüfla	63	-
Bedazor	33	-

¹⁶ Bu köyün adı bu belgede “Kirekirmiş” şeklinde (kef, ye, re, he, kef, re, ye, çim harfleriyle), 1928 yılı yayında ise “Kirekirmiş” şeklinde (kef, re, he, kef, re, ye, çim harfleriyle) yazılmıştır (*Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Yayını, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s. 222). Ancak 1935 yılında İspir kazasının Hunut nahiyesine bağlı gösterilen yerleşme, “Karakarmış” olarak yazılmıştır (*1935 20 İkteşrin Genel Nüfus Sayımı: Türkiye Nüfusu (Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakkamlar)*, Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü Yayını, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 16). Bu köy, 1946 yılında da aynı adla İspir ilçesinin Hunut Bucağına bağlı bir muhtarlıktır (*Türkiye’de Meskün Yerler Kılavuzu II*, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1946, s. 612). Günümüzde İspirililer tarafından “Karakarmış Bağları” olarak söylenmektedir.

Cilcim	239	-
Okar	266	-
Niğzivan	202	-
Arcivan	121	-
Lusuncur	168	-
Zeviskal	78	-
Sacveretikosket	119	-
Kobak (Cilar ile)	233	-
Balh	218	-
Velher	58	-
Barhal	843	-
İşhan	277	-
Livane Hevegi	452	-
Zağapur (Zığapar)	464	-
Zoybar (Armişen ile)	192	-
Utav	667	-
Danalet	66	-
Hevegigisgim	543	20
Zemvan	388	-
Küşnara	208	-
Ögdem Ahalt (Köligiulya ile)	113	-
Haran	29	-
Yekün	10.663	20

Bu yazımın sonunda; Merkez nahiyesinin 19 köyünde 3.360 Müslüman erkek, 2.227 Hıristiyan erkek; Vakıf nahiyesinin 49 köyünde 10.663 Müslüman erkek, 20 Hıristiyan erkek olarak, kazanın tamamında 14.023 Müslüman erkek ve 2.248 Hıristiyan erkek ile toplam 16.271 erkek nüfus kayıtlı gösterilmiştir. Bu yazımda “hane” sayıları verilmediği için, kazanın toplam nüfusunun ne kadar olduğu belirlenememektedir. Ancak, kadın erkek nüfusunun birbirine yaklaşık olduğu varsayılır ise, 33.000 civarında bir nüfustan söz edilebilir.

Anlaşıldığı kadarıyla Gisgim kazasını iki nahiyeye düzenleyen Ahmed Şakir Paşa'nın bu düzenlemesinin hemen uygulanmadığı görülmektedir. Çünkü 1899 (1315) yılında Gisgim kazasına bağlı 12 nahiyeye vardır¹⁷:

Nahiyenin Adı	Müdürü
Ersis	Mustafa Ağa
Petekrek	İsmail Efendi (vekil)
Zuvar	Süleyman Lütfi Efendi
Milo (Melo)	Mehmed Ali Ağa
Ögdem	Mehmed Ağa (vekil)
Erkinis	Hasan Ağa (vekil)
Niğzivan	Ali Ağa
Hüngâmek	İsmail Ağa

¹⁷ ES/1315, s. 201-202.

Barhal	Ali Efendi
Utav	Halil Ağa
Oşnak	Abdi Bey (vekil)
Hodiçor	Bedros Ağa

1899 yılında kazada 70 köyde 6.363 hanede 18.466 erkek ve 17.451 kadın olmak üzere toplam 35.917 kişi, yaşamaktadır. Kazanın merkezi ise, Erzurum'a 24 saat mesafedeki Ersis nahiyesidir¹⁸.

Bu nüfusun ayrıntısı şöyledir: 15.751 erkek ve 14.766 kadın Müslüman, 17 erkek ve 24 kadın Rum, 384 erkek ve 339 kadın Ermeni Gregoryen, 2.281 erkek ve 2.259 kadın Ermeni Katolik, 53 erkek ve 53 kadın Kıbtî* ile 10 ecnebi** şeklindedir¹⁹. Bu nüfusun toplamı 35.937 etmekte olup, yukarıdaki kayıttan 20 kişi fazladır.

1900 (1317) yılı kayıtlarına göre, Ahmed Şakir Paşa'nın yaptığı düzenleme kısmı bir farkla uygulanmış görünmektedir. Bu yılki üç nahiye ile idarecileri şöyledir²⁰:

Nahiyenin Adı	Müdürü
Ögdem	Abdülaziz Ağa
Erkinis	Vasıf Bey
Hodiçor	İmişyan Karabet Efendi

Görüldüğü gibi 1900 yılında Gısgim kazası, Ahmed Şakir Paşa'nın yaptığı iki nahiyenin üç nahiyeye çıkarılmasıyla benzer bir yapıya kavuşturulmuştur. İdare merkezi Ersis olan kazanın 59 köyünde 5.832 hanede 19.300 erkek ve 18.361 kadın olmak üzere, toplam 37.661 kişi kayıtlıdır²¹.

Bu nüfusun ayrıntısı şöyledir²²: 16.544 erkek ve 15.678 kadın Müslüman, 25 erkek ve 23 kadın Rum, 404 erkek ve 375 kadın Ermeni Gregoryen, 2.327 erkek ve 2.285 kadın Katolik Ermeni olmak üzere toplam 37.661 kişi.

1901 (1318) yılında da aynı adlı üç nahiyesi olan Gısgim kazasına bağlı 71 köy bulunmaktadır. Bu tarihte Ögdem Nahiyesi (müdürü Abdülaziz Efendi), Erkinis Nahiyesi (müdürü Vasıf Bey) ve Hodiçor Nahiyesi (müdürü İmişyan Karabet Efendi) kayıtlıdır. Kazanın genelinde 5.889 hanede 19.471 erkek ve 19.493 kadın olmak üzere toplam 38.964 kişi yaşamaktadır²³.

Bu nüfusun ayrıntısı ise şöyledir²⁴:

¹⁸ ES/1315, s. 202.

* Kıbtî, bu yörede kullanılan bir adlandırma değildir. Bölge halkı bu topluluğa "poşa" demektedir. Bunlar eskiden "elekçilik" ve "kalburculuk (halburculuk)" ile uğraşmakta idiler.

** Ecnebi, Osmanlı Devleti vatandaşı olmayanları ifade eder.

¹⁹ ES/1315, s. 289-290.

²⁰ ES/1317, s. 204.

²¹ ES/1317, s. 205.

²² ES/1317, s. 320-321.

²³ ES/1318, s. 314-315.

²⁴ ES/1318, s. 438-439.

16.627 erkek ve 16.659 kadın Müslüman, 17 erkek ve 24 kadın Rum, 442 erkek ve 214 Gregoryen Ermeni, 2.385 erkek ve 2.786 kadın Katolik Ermeni olmak üzere toplam 39.154 kişi²⁵.

Sonuç

Gisgim kazası nüfusu üzerindeki bu çalışmadan çıkan en temel sonuçlar şunlardır: Müslüman nüfus gayrimüslim nüfusun yaklaşık beş buçuk veya altı katı kadardır. Erzurum Vilayetinin hemen tamamında Gregoryen Ermeniler Katolik Ermenilerden fazla iken, Gisgim kazasında Katolik Ermeniler Gregoryen Ermenilerden kat kat çoktur. Bunun en temel nedeni, merkezlerden epey uzak ve dağlık olan bu bölgelerde, kökü en azından on sekizinci yüzyıla kadar dayanan Katolik misyonerliğidir.

Gisgim ve civardaki İspir, Oltu, Olur, Şavşat, Ardanuç, Hemşin ve Borçka gibi birçok yerleşmede gayrimüslimlerin az oluşunun ilkinci nedeni, söz konusu yörelerin çok eski zamanlardan beri Türk yerleşmeleri olmasıdır. En azından yapılacak saha araştırmaları ve özellikle “dil ve ağız derlemeleri”, bu son tespitimizi tamamen doğrulayacaktır. Bu bakımdan bölgede çok acil saha çalışmaları yapılmalıdır.

²⁵ Salnamedeki kayıtlar arasında uyumsuzluk vardır. Şöyle ki, ilkin 5.889 hane yazılı iken, tabloda 5.832 hane kayıtlıdır. Ayrıca açıklamada yazılan 38.964 kişi, tabloda 39.154 kişidir ve arada 190 kişilik fark bulunmaktadır. Yıllığın düzeltme kısmında da bunlara ilişkin herhangi bir düzeltme yoktur.

Kaynaklar

Dalyell, Robert “On the Commerce of Erzeroum, for the Year 1863”, *Commercial Reports Received at The Foreign Office from Her Majesty’s Consuls During the Year 1865*, London 1866

Demirel Muammer, *Yusufeli Tarihi*, İstanbul 2010.

Demirel Muammer, *Yusufeli Nüfus Defteri 1835*, İstanbul 2011.

Karaca, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

Karpat, Kemal H. “Ottoman Population Records and the Census 1881/82-1893”, *International Journal of the Middle East Studies*, 9/3, Oct. 1978

Vital Cuinet, *La Turquie D’Asie, I*, Paris 1892

Yerleşme adlarından oluşan bu türlü çalışmalarda, yerleşme adlarının belirlenmesi başlı başına bir zorluktur. Özellikle Arap harfleriyle yazılmış olması, herhangi bir yerleşme adının birkaç çeşit okunmasına yol açmaktadır. Bu zorluğu aşmanın ilk yolu saha araştırmasıdır ve bu makale için sahada araştırma yapılmıştır. İlaveten şu kaynaklara bakılarak yerleşme adları düzeltilmiştir:

Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Yayını, Hilal Matbaası, İstanbul 1928 (Eser faydalı olmakla birlikte, yanlış yazımlar da az değildir).

1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı: Türkiye Nüfusu (Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakkamlar), Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü Yayını, Ulus Basımevi, Ankara 1935 (Her bir vilayetin ayrı yazıldığı ilk önemli kayıtlardır).

Genel Nüfus Sayımı (20 İlkteşrin 1935, Kati ve Mufassal Neticele): Köyler Nüfusu, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Yayını, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937 (Harf sırasına göre yalnızca köy (muhtarlık) olan yerleşmelerin adlarıdır).

Türkiye’de Meskûn Yerler Kılavuzu I-II, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1946 (Bu kaynakta yerleşim bulunan köy, mezra, mahalle ve çiftlikler bile harf sırasına göre yazılmıştır).